

AGNIESZKA RASZEWSKA-KLIMAS
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
Filia w Piotrkowie Trybunalskim
Instytut Filologii Polskiej
ul. J. Słowackiego 114/118
97-300 Piotrków Trybunalski
a.klimas@unipt.pl

WARIANTYWNÓŚĆ DZIEWIĘTNASTOWIECZNYCH NAZWISK PIOTRKOWIAN

Słowa tematyczne: antroponimia, kultura, historia języka polskiego, dialektologia

Materiał antroponimiczny analizowany w niniejszym artykule pochodzi ze „Słownika nazwisk mieszkańców Piotrkowa Trybunalskiego i okolic XIX–XX wieku” autorstwa Elżbiety Piotrowicz, Agnieszki Raszewskiej-Klimas i Lidii Pacan-Bonarek (w druku). Dwutomowy „Słownik” jest odtworzeniem zbioru określeń osobowych mieszkańców Piotrkowa Trybunalskiego¹ i niektórych mieszkańców przyległych miejscowości z lat 1808–1930. Liczy około 15 tys. jednostek onimicznych.

Opracowanie nazwisk piotrkowian z wymienionego zakresu chronologicznego stanowi kontynuację badań antroponimicznych regionu piotrkowskiego, zapoczątkowanych przez S. Gałę. Nawiązuje ono do publikacji S. Gali i E. Piotrowicz „Nazwiska historyczne piotrkowian” (Łódź 2001), poświęconej antroponimii Piotrkowa Trybunalskiego w XVI–XVIII w., a także do publikacji S. Gali „Słowotwórstwo nazwisk i przezwisk ludności byłego powiatu piotrkowskiego” („Studia Językoznawcze” IV, 1979) i „Słownik nazwisk i przezwisk ludności ziemi piotrkowskiej” (1987), omawiających antroponimy z drugiej połowy XX w. Omawiany „Słownik” jest zatem rozszerzeniem wcześniejszych publikacji i uzupełnia dokumentację oraz interpretację nazwisk ziemi piotrkowskiej od XVI do XX w.

Celem artykułu jest ukazanie niestabilności nazwiska na ziemi piotrkowskiej w XIX i na początku XX w. Ponadto zwrócono uwagę na czynniki językowe i pozajęzykowe, występujące na badanym obszarze i mające wpływ na kształtowanie się różnych form nazwiska używanych przez jedną osobę lub członków jednej rodziny.

Współczesne nazwiska według terminologii językoznawczej są nazwami osobowymi: 1) występującymi obok imion, zalegalizowanymi; 2) mającymi właści-

¹ Pierwotnie funkcjonowała tylko nazwa *Piotrków*; rozszerzenie jej o człon *Trybunalski* (dla upamiętnienia związanych z tym miastem początków parlamentaryzmu polskiego) nastąpiło po drugiej wojnie światowej.

wość oznaczania całej rodziny i przechodzenia z ojca na syna, stanowienia podstaw do tworzenia nazw synów, córek, żon; 3) w większości pierwotnymi wobec współczesnych przezwisk; 4) jako zalegalizowane, a ukształtowane w przeszłości — zamkniętymi leksykalnie i morfologicznie; 5) przeważnie zleksykalizowanymi genetycznie, zachowującymi jedynie związek formalny z bazą derywacyjną (tj. z wyrazami stanowiącymi podstawę derywacji określonego typu słowotwórczego); 6) motywowanymi formalnie — uprawniającymi jedynie do opisu konstrukcji zaistniałego w przeszłości faktu słowotwórczego (Gala, 1987, s. 4).

Cechy nazwiska są określone przez przepisy legislacyjne, zawarte w Kodeksie prawa cywilnego (art. 23–24) z 1955 r. oraz w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym z 1956 r. (Górny, 2004, s. 14). Według tych aktów prawnych noszenie nazwiska jest prawem i obowiązkiem jednostki, zatem każdy mieszkaniec Polski musi mieć nazwisko. Jest ono prawnie chronione, tzn. ma pozostawać niezmiennie, o stałym brzmieniu i pisowni; jego ewentualna zmiana podlega ściśle określonej regulacji prawnej, nie może być samowolna. Nazwisko jako dobro dziedziczne jest zasadniczo wspólne dla całej rodziny, a odstępstwa od tej zasady też są prawnie regulowane.

Przepisy, o których mowa powyżej, powtarzają w zasadzie uregulowania prawne z lat 1919–1929, kiedy wprowadzono je jako jednolite dla całego terytorium Drugiej Rzeczypospolitej. Wcześniej, do utraty przez Polskę niepodległości, nie obowiązywały żadne regulacje, które nakazywałyby używania nazwisk i określały zasady ich nadawania. Istniało jedynie prawo zwyczajowe, ukształtowane w długotrwałym, sięgającym średniowiecza procesie historycznym. W jego rezultacie w XVIII w. upowszechnił się w języku oficjalnym i urzędowym system dwunazwowy. Jednocześnie utrwał się zwyczaj dziedziczenia drugiego elementu nazwy osobowej.

Sformalizowania polskiego prawa zwyczajowego dokonały dopiero władze państw zaborczych. Potwierdzają to dokumenty, takie jak: Kodeks Napoleona z 1804 r., ustawa z 1816 r. w zaborze pruskim i ustawa z 1826 r. w zaborze austriackim (Kaleta, 1998, s. 104–105). W rezultacie od początku XIX w. posiadanie nazwiska stało się obowiązkowe dla wszystkich, zalecano też utrzymywanie jego stabilności.

Piotrkowskie archiwalia (tj. dokumenty parafii św. Jakuba (fary) w Piotrkowie, takie jak akta urodzeń, małżeństw, zgonów, księgi chrztów i księgi meldunkowe z lat 1808–1930), z których zaczerpnięto materiał językowy do „Słownika”, dowodzą, że od początku XIX w. oznaczanie osób imieniem i nazwiskiem było normą powszechną i niedopuszczającą wyjątków. Nie przestrzegano jednak jeszcze zasady niezmienności nazwiska, zarówno w odniesieniu do jednej osoby, jak i rodziny. „Słownik” rejestruje częstą niestabilność nazwiska w uwzględnionym przedziale chronologicznym, a także możliwość używania na oznaczenie

jednej osoby kilku wariantywnych form nazwiska lub dwóch różnych nazwisk. W identyfikacji wariantów nazewniczych tej samej osoby pomocny jest kontekst zawarty w materiale dokumentacyjnym: imię, data sporządzenia zapisu, miejsce zamieszkania, zawód, pokrewieństwo między odnotowanymi osobami. Wszystkich tych danych dostarczają wykorzystane źródła.

Trudno dziś jednoznacznie stwierdzić, czy zapisywanie nazwiska tej samej osoby w różnych odmiankach było rezultatem niezdecydowania (niewiedzy?) osoby podającej swoje dane, czy też zawinili skrypcy, ich zaburzony słuch fonematyczny, niestaranność, braki w wykształceniu, cechy regionalne, a może czasem chęć „poprawienia” w piśmie nazwiska, ich zdaniem mało godnego. Panuje tu dość znaczna swoboda i dowolność, nieskrępowana żadnymi formalnymi ograniczeniami.

Jest to zjawisko częste w pierwszych dziesięcioleciach XIX w., z czasem rzadsze, ale do końca badanego okresu widoczne. Oto dowody na wahanie formy nazwiska: „Córka Sebastyna *Graboskiego* inaczej *Grabosińskiego* umarła” (1808 AZ); „Stawił się Walenty *Janikowski* czyli właściwie *Janiec* Rolnik w Rakowie” (1813 AM); „Katarzyna *Owczarkówna* córka Mateusza i Agnieszki *Owczarów*” (1808 AM); „[...] stanęła Anastazyja *Przybyłówna* albo *Przybylakówna* Panna” (1810 AM); „Stawił się Józef *Wiernicki* czyli właściwie *Wiernik* na Jurydycę zamieszkały” (1813 AM); „[...] syn Marcina i Rozalii *Grabianów* albo *Grabiaczów* bawiących się furmanką” (1813 AM); „umarł Józef *Gąbczyk* syn Filipa *Gąbczynskiego*” (1814 AZ); „między Michałem *Kuzeiskim* inaczej *Banachem* Kucharzem w Piotrkowie zamieszkałym” (1830 AM); „stawił się Franciszek *Jachinczyk* inaczej *Byczek*” (1808 AZ).

W drugiej połowie XIX w. i później radzono sobie z problemem wieloimienności jednej osoby, łącząc dwie nazwy osobowe spójnikiem *vel.* W ten sposób łączono:

1. Dwa genetycznie różne nazwiska, np.: *Abramowicz vel Rozenblum* Lewek (1881–1930 KM); *Adamczyk vel Wojtowic* Jan (1881–1930 KM); *Bednarek vel Fiedorowicz* Marianna (1881–1930 KM); *Biedroń vel Sik* Józef (1881–1930 KM); *Bronikowski vel Bąkowski* Antoni (1881–1930 KM); *Bryl vel Lewkowicz* Moszek (1881–1930 KM); *Brzezin vel Brożek* Eugeniusz (1881–1930 KM); *Bufał vel Bolkowski* Zygmunt Bolesław (1881–1930 KM); *Choińska vel Szwarz* Ruchla (1881–1930 KM); *Fiedorowicz vel Bednarek* Marianna (1881–1930 KM); *Garbarski vel Włoszczowski* Ejzyk (1881–1930 KM); *Jędrzejczyk vel Kulesza* Franciszek (1881–1930 KM); *Bigoszyński vel Łazucki* Leon (1881–1930 KM) (nazwiska z ostatniego cytatu SNW poświadczą jako nazwę osobową dwuelementową, tj. *Bigosiński-Lazucki*).

2. Różne formy morfologiczne nazwiska:

a) nazwiska o różnych wykładnikach morfologicznych, np.: *Adamek vel Adamczyk* Ignacy (1881–1930 KM); *Adamek vel Adamski* Michał (1881–1930

KM); *Bialasiński* vel *Białowski* Jan (1881–1930 KM); *Bielawski* vel *Białecki* (1881–1930 KM); *Bielik* vel *Bielski* (1881–1930 KM); *Boruch* vel *Boruchowicz* Józef (1881–1930 KM); *Cegielka* vel *Ceglarek* Wojciech (1881–1930 KM); *Ceglarek* vel *Cegielka* Tomasz (1881–1930 KM); *Chruściak* vel *Chruścik* Władysław (1881–1930 KM); *Cudek* vel *Cudkowicz* Abram Jechuda (1864–1880 KM);

b) nazwiska z sufiksem *-ski* i nazwiska o prostszej budowie morfologicznej, pozbawione tego wykładnika sufiksального, np.: *Kaluża* vel *Kaluziński* Zbigniew Waclaw (1881–1930 KM); *Otręba* vel *Otrębski* Henryk Dezyderiusz (1881–1930 KM); *Patyna* vel *Patynowski* Adam (1881–1930 KM); *Pawlik* vel *Pawlikowski* Edward (1881–1930 KM); *Skóra* vel *Skórski* Bolesław (1881 KM); *Słomka* vel *Słomczyński* Marian (1881–1930 KM); *Smaczny* vel *Smaczyński* Bolesław Leon (1881–1930 KM); *Stanis* vel *Staniszewska* Józefa (1881–1930 KM); *Szerszyń* vel *Szerszyński* Aleksander (1881–1930 KM); tworzono w ten sposób nazwiska „lepsze, godniejsze”, zwłaszcza od podstaw apelatywnych. Istnienie modelowej struktury nazwiskowej z sufiksem *-ski||-cki* datuje się od XVI w. (por. Gała, 1986; Walczak, 1988).

Spośród wariantywnych form nazwisk można wyodrębnić trzy główne grupy antroponimów, stanowiących:

- 1) warianty morfologiczne;
- 2) warianty graficzne;
- 3) warianty fonetyczne.

Ad 1. Warianty morfologiczne stanowią nazwiska utworzone od wspólnej bazy derywacyjnej za pomocą różnych wykładników nazwotwórczych. Przykładowo: nazwisko Mikołaja, rolnika z Rokszyca, zapisywane jest w następujących odmianach: *Banaszak* (1810 AZ), *Banasik* (tu też wariant fonetyczny — oboczność *sz||ś*; 1819 AM), *Banaszek* (1810 AZ), a także *Banaszczak* (1817 AZ). Stosowano zatem wymiennie sufiksy *-ak* (i rozszerzony *-czak*), *-ik*, *-ek*, dodając je do rejestrowanej w słowniku podstawy *Banach*.

Paweł, gospodarz z Rokszyca, oznaczany był jako: *Bartoń* (1808 AZ), *Bartosik* (1815 AZ), *Bartosiak* (1815 AZ); *Bartoski* (1812 AZ). Nazwisko członków rodziny zamieszkałej w Szydłowie zanotowano: Jan *Pytło*, *Pytloch* (1808 AZ) lub *Pytlak* (1814 AZ), Grzegorz *Pytluch* (1808 AU), Jacek *Pytel* (1850 KCH), Władysław *Pytlos* (1881 KM).

Inne przykłady to: Józef *Bechaj* (1842 KCH) lub *Bechajczyk* (1838 AM); Jan *Cieślak* z Majkowa (1837 AM) lub *Cieślarz* (1855 KCH); Tomasz *Cieślak* (1813 AM) lub *Cieślaczek* (1813 AM); Paweł *Dybała* z Rakowa (1850 KCH) lub *Dybalski* (1857 KCH); Kazimierz *Lach* z Szydłowa (1827 AZ) lub *Lachocki* (1833 AM), lub *Lachowski* (1830 AM); Marianna z *Majdzików* (1853 KCH) lub *Majdziaczów* (1849 KCH); Piotr *Maidziak* z Oprzężowa (1818 AU) lub

Majdzian (1823 AM), lub *Majdzianek* (1823 AM), lub *Majdzionek* (1827 AM), lub *Majdziński* (1881–1930 KM); Karol *Masłowski* z Szydłowa (1810 AU) lub *Masłoszczak* (1827 AZ); Szymon *Owczarczyk* z Oprzężowa (1809 AU) lub *Owczarek* (1810 AM); Mikołaj *Przybył* z Szydłowa (1808 AZ) lub *Przybyłowicz* (1812 AU); Jan *Radomiak* (1824 AM) lub *Radomski* (1808 AZ); Marcin *Ratajski* (1845 KCH) lub *Ratajczyk* (1836 AM); Jan *Skowron* z Oprzężowa (1813 AU) lub *Skowrończak* (1812 AZ), lub *Skowrończyk* (1811 AZ) itd.

Nazwiska odmiejscowe, których nosicielami były osoby pochodzenia niemieckiego lub żydowskiego, mogą zawierać słowiański sufiks *-ski* lub wymiennie niemiecki *-er*, np.: *Kaliski* (1864–1880 KM) lub *Kaliszer* (1864–1880 KM); *Berliński* (1864–1880 KM) lub *Berliner* (1881–1930 KM).

Znaczna liczba przykładów poświadczająca strukturalną niestabilność nazwiska wskazuje, że w omawianym okresie, tj. w XIX w., nazwiska były jeszcze otwarte morfologicznie, jako klasa *in statu nascendi*, niemniej istniały już wówczas pewne modele schematycznej struktury nazwiskowej, będące obiektem naśladowania i powielania.

Ad 2. Warianty graficzne nazwiska wynikają z niedbałości ortograficznej, która dotyczy głównie pisowni *ch||h* oraz *ó||u*, np.: *Chojnacki||Hojnacki*: Gaspar Chojnacki (1818 AM), Gaspar Hojnacki (1822 AM); *Chojnowski||Hojnowski*: Hojnowski Leopold (1864–1880 KM), Chojnowski Leopold (1881–1930 KM); *Jóźwicki||Juźwicki*: Jakob Jóźwicki (1815 AZ), Jakob Juźwicki (1808 AM); *Różycki||Rużycki*: Roch Różycki (1811 AU), Roch Rużycki (1813 AM); *Skórzewski||Skurzewski*: Marcin Skórzewski (1840 KCH), Marcin Skurzewski (1823 AM).

Pisownia antropimów obcego pochodzenia, które w różnym stopniu zostały przyswojone do polszczyzny, jest kolejnym powodem zróżnicowania graficznego nazwisk. Piotrków Trybunalski jest miastem, którego historię współtworzyli przedstawiciele wielu narodów i kultur. Mieszkańcami miasta w okresie uwzględnionym w „Słowniku” była głównie ludność polskiego pochodzenia. Niemniej mieszkali tu również Niemcy, Rosjanie, liczna ludność pochodzenia żydowskiego, a wcześniej sprowadzili się Ormianie, Węgrzy i prawosławni Grecy². Jak wynika ze źródeł archiwalnych, pisownia obco brzmiących nazwisk nastęrczała skryptomom wielu problemów, stąd niejednokrotnie fonetyczna wartość nazwiska oddawana była za pomocą różnych form graficznych.

² Informacje na temat historii Piotrkowa Trybunalskiego zawierają m.in. publikacje: J. Ziętek, Historia miasta Piotrkowa Trybunalskiego, Piotrków Trybunalski 2011; Dzieje Piotrkowa Trybunalskiego, red. B. Baranowski, Łódź 1989; A. Kempa, Piotrków Trybunalski, Piotrków Trybunalski 1997; J. Kisson-Jaszczyński, Piotrcoviana. Opowieści cotygodniowe, Piotrków Trybunalski 2008; A. Warchulińska, Piotrków Trybunalski między wojnami. Opowieść o życiu miasta 1918–1939, Piotrków Trybunalski 2012.

Przykładowo: *Choltz||Holc*: Choltz Wojciech (1881–1930 KM), Holc Wojciech (1864–1880 KM); *Grim||Grimm||Grüm||Grym*: Emilia Grim (1840 AM), Emilia z Grimmów (1861 KCH), z Emilii Grüm (1840 KCH), z Emilii z Grymów (1842 KCH); *Hendtz||Hentz*: Jan Hendtz (1827 AU), Jan Hentz (1827 AM); *Kauc||Kauch||Kautz*: Justyna z Kauców (1840 KCH), Justyna Kauchów (1840 AM), Justyna Kautz (1839 AM); *Kenig||König*: Kenig Ludwik Karol (1864–1880 KM), Ludwik König (1858 KCH); *Kloc||Klotz*: Erazm Kloc (1861 KCH); Klotz Erazm (1881–1930 KM); *Krenc||Krentz*: Anna z Krencow (1812 AZ), Anna z Krentzów (1829 AM); *Lancynger||Landzygier||Lantzinger*: Maciey Lantzinger (1811 AZ), Maciey Lancynger (1812 AZ), Maciei Landzygier (1814 AU); *Merc||Mertz*: Michał Merc (1816 AM), Michał Mertz (1811 AZ); *Lenc||Lentz*: Jan Piotr Lenc (1822 AM), Jan Lentz (1820 AU); *Necel||Neitzel||Netzel||Nezel*: Andrzej Necel (1813 AZ), Jędrzej Neitzel (1812 AU), Jędrzej Netzel (1812 AM), Jędrzy Nezel (1812 AZ); *Schmidt||Szmid||Szmit||Szmitt||Szymdt*: Schmidt Piotr (1863–1880 KM), Piotr Szmid (1840 KCH), Szmit Emanuel (1863–1880 KM), Szmitt Lucjan (1881–1930 KM), Szymdt Piotr (1830 AM).

Wariantywność nazwisk obcego pochodzenia, ale i tych o rodzimej proweniencji, wynika także z dziewiętnastowiecznej zamiennej pisowni liter *i*, *y*, *j* na oddanie właściwości artykulacyjnych głoski *j*, np.: *Bayer* (1814 AU), *Bajer* (1840 KCH); *Leiman* (1811 AU), *Leyman* (1821 AM); *Meyer* (1809 AU), *Mejer* (1812 AZ). Od XVI w. głoski *i*, *y* były oznaczane podobnie jak współcześnie. Ze względu na ówczesny brak litery *j* w grafii polskiej utrzymywał się dwojaki sposób jej oznaczania: przez *i* przed samogłoską oraz przez *y* przed spółgłoską i na końcu wyrazu. W 1816 r. litera *j* została wprowadzona do polszczyzny przez Alojzego Felińskiego, a więc dotychczasowa pisownia *ia*, *iey*, *oyca*, *mniey* została zastąpiona przez *ja*, *jej*, *ojca*, *mniej* (Walczak, 1999, s. 229). W XIX w. podejmowano próby reformy grafii i ortografii polskiej, rozważano także kwestię pisowni *j* w wyrazach obcego pochodzenia. Kwestie sporne ostatecznie rozstrzygnął dopiero Komitet Ortograficzny w 1936 r. Zatem przez cały wiek XIX panował chaos w dziedzinie ortografii, co potwierdzają przytoczone zapisy zarówno nazw własnych, jak i pospolitych z piotrkowskich archiwaliów: „umarła w *Maykowie* Krystyna *Glein*” (1830 AZ); „stawił się *Mikołay Gleyn* komornik w *Maykowie* zamieszkały” (1830 AZ); „w przytomności *Mikołaiia Glein* Rolnika z *Maykowa*” (1826 AU); „*Oyciec iey Jan Dylowski* niegdyś Rolnik na *Wielkiew Wsi*” (1820 AM); „w Asystencji *Oyca* swego Filipa *Fraydas*” (1821 AM); „z Filipa i Anny Małzonkow *Fraidasow* wyrobników na *Wielkiew Wsi* zamieszkałych” (1829 AM); „w przytomności Jozęfa *Gaiosa*” (1824 AM); „w obecności [...] Antoniego *Gajos* Gospodarza w Twardosławicach zamieszkałego” (1842 KCH); „Urodzony *Jgnacy Biliński* Possessor Folwarku Szczekanica” (1821 AZ).

Ad 3. Wariantywność fonetyczna nazwisk wynika z trudności utrzymania jednolitej formy nazwisk dłuższych i dość skomplikowanych w wymowie, np.: *Siersieniewicz* (1813 AU), *Sierszeniewicz* (1827 AM), *Sierszyniewicz* (1826 AU), *Siersiniewicz* (1826 AM). Uwarunkowana jest ponadto cechami gwarowymi. Piotrków Trybunalski leży w obrębie dawnej ziemi sieradzkiej. Przynależność gwar Sieradzkiego do większych obszarów dialektalnych pozostaje kwestią sporną (por.: Baranowski, 1962; Dejna, 1993; Kamińska, 1984; Nitsch, 1960; Pawłowski, 1966; Skoczylas-Stawska, 1977; Urbańczyk, 1984). Ze względu na brak wyrazistych cech trudno wyznaczyć ściśle granice dialektalne regionu sieradzkiego. S. Gala neguje istnienie Sieradzkiego jako odrębnej jednostki historycznej: „Nie wchodząc w szczegóły złożonego zagadnienia można przyjąć, iż obszary w dorzeczu górnej Warty oraz górnego i środkowego biegu Pilicy nie stanowiły jedności, która byłaby podstawą wyodrębnienia późniejszej ziemi sieradzkiej” (Gala, 1996, s. 32). Mowa jest raczej o pograniczu małopolsko-śląsko-wielkopolskim (Gala, 1994). Dawne powiaty radomszczański i piotrkowski umieszcza się w „dorzeczu górnego biegu Warty oraz dorzeczu górnego i środkowego biegu Pilicy” (Gala, 1995, s. 91). Gwary na tych terenach „definiowane są przez skupiska izoglos małopolskich, śląskich, wielkopolskich, a także mazowieckich” (Gala, 1995, s. 97).

Fonetyczne cechy gwarowe występujące na terenie ziemi sieradzkiej, omówione w pracach z zakresu dialektologii (np.: Gala, 1994, 1996; Kamińska 1980, 1984; Karaś (red.), 2010), poświadczane także w nazwiskach z Piotrkowskiego, wpływające na ich wariantywność, to m.in.:

1. Mazurzenie, pod wpływem dialektu mazowieckiego lub małopolskiego, np.: *Arcyk* (1816 AZ)||*Arczyk* (1816 AU); *Bąckiewicz* (1881–1930 KM)||*Bączkiewicz* (1864–1880 KM); *Cuprych* (1829 AM)||*Czuprych* (1827 AM); *Cytański* (1861 KCH)||*Czytański* (1814 AU); *Giers* (1863 KCH)||*Giersz* (1843 KCH); *Grackowski* (1812 AU)||*Graczkowski* (1814 AU); *Jaroskiewicz* (1822 AZ)||*Jaroszkiwicz* (1824 AU).

2. Pokrewne mazurzeniu siakanie, czyli wymowa spółgłosek szumiących typu *sz*, *cz*, *ż*, *dż* jako głosek miękkich *ś*, *ć*, *ź*, *dź*, które tłumaczone może być też wpływami niemieckimi, np.: *Buczowska* (1847 KCH)||*Bućkowska* (1849 KCH); *Drąskiewiczówna* (1810 AU)||*Drąskiewiczówna* (1818 AU); *Drożdżak* (1824 AZ)||*Drożdżiak* (1864–1880 KM); *Daleszyński* (1814 AZ)||*Dalesiński* (1811 AZ); *Jaraskiewicz* (1827 AZ)||*Jaraśkiwicz* (1813 AU); *Pietruszewicz* (1815 AM)||*Pietrusiewicz* (1842 KCH).

3. Prejotacja, np.: *Adamczyk* (1808 AZ)||*Jadamczyk* (1837 AM); *Adamus* (817 AM)||*Jadamus* (1817 AM); *Antkowski* (1811 AU)||*Jantkowski* (1819 AZ).

4. Cofnięcie artykulacji *i*, *y* > *u* przed tautosylabicznym *ł*, np.: *Budziła* 1881–1930 KM)||*Budziula* (1863 KCH).

5. Wymowa dawnych samogłosek ścieśnionych, kontyuantów dawnych długich samogłosek *e* oraz *a*, które są realizowane odpowiednio:

a) dawne *é* — jako *y* po twardych, jako *-ʹi* po miękkich, np.: *Bielicka* (1881–1930 KM)||*Bilicka* (1835 AM); *Bielski* (1829 AZ)||*Bilski* (1846 KCH); *Cebula* (1881–1930 KM)||*Cybula* (1849 KCH); *Świeciński* (1863–1880 KM)||*Świciński* (1841 KCH); *Węgrzecki* (1863 KM)|| *Węgrzycki* (1881 KM); *Zarzecki* (1810 AU)||*Zarzycki* (1818 AM);

b) dawne *á* — jako *o*, np.: *Bijak* (1881–1930 KM)||*Bijok* (1881–1930 KM); *Jakiel* (1816 AU)||*Jokiel* (1864–1880 KM).

6. Podwyższenie artykulacji przed spółgłoskami nosowymi *o > u*, np.: *Okoński* (1810 AU)||*Okuński* (1809 AU); *Prochoń* (1863 KM)||*Prochuń* (1863 KM).

7. Rozszerzenie samogłosek *y, i > e* przed spółgłoskami nosowymi, np.: *Ciążyński* (1808 AZ)||*Ciążeński* (1808 AZ); *Dymus* (1810 AZ)||*Demus* (1881–1930 KM); *Muszyński* (1863–1880 KM)||*Muszeński* (1863–1880 KM).

8. Artykulacja nosowa samogłosek nosowych jest na ogół zgodna z normą ogólnopolską, tzn. podobnie jak w polszczyźnie ogólnej występuje dwufonemowa wymowa samogłosek nosowych w pozycji przed spółgłoskami zwartymi i zwarto-szczelinowymi, np.: *Bogolebski* (1881–1930 KM)||*Bogolemski* (1864–1880 KM); *Dębski* (1814 AU)||*Dembski* (1827 AM); *Florecki* (1842 KCH)||*Florencki* (1826 AU). Barwa ustna obu samogłosek nosowych bywa na tym terenie zwięziona. Wąska (zwięziona) wymowa samogłosek nosowych, zapewne pod wpływem dialektu wielkopolskiego, dotyczy:

a) samogłoski *ę* realizowanej jako nosowe *y*, np.: *Wężik* (1808 AM)||*Wynzik* (1836 AM); *Otręba* (1830 AM)||*Otrymba* (1830 AZ);

b) samogłoski *ą* wymawianej jako nosowe *u*, np.: *Dąbrowski* (1817 AZ)||*Dumbrowski* (1881–1930 KM); *Wielądko* (1863–1880 KM)||*Wielundko* (1863–1880 KM); *Zając* (1831 AZ)||*Zajunc* (1863–1880 KM).

9. Rozszerzenie artykulacji samogłoski w staropolskich grupach *ir, irz > er, erz*, np.: *Dzirzbiński* (1826 AU)||*Dzierzbiński* (1827 AZ); *Palmirski* (1826 AU)||*Palmierski* (1823 AU); *Pirek* (1839 AM)||*Pierek* (1830 M).

10. Zmiana w grupach spółgłoskowych z *ch*, polegająca na przejściu tej spółgłoski szczelinowej w spółgłoskę zwarto-wybuchową *k*, np.: *Chrzanowski* (1810 AZ)||*Krzanowski* (1840 KCH); *Krychtus* (1814 AU)||*Kryktus* (1809 AU).

11. Oboczność grup *-ʹew-||-ow-*, np.: *Dylewska* (1809 AU)||*Dylowska* (824 AM); *Frankiewicz* (1808 AU)||*Frankowicz* (1827 AM); *Gajewski* (1810 AU)||*Gajowski* (1816 AU); *Gorzelewski* (1822 AU)||*Gorzewski* (1814 AZ); *Kaliszewski* (1814 AM)||*Kaliszowski* (1814 AM); *Kielkiewicz* (1813 AM)||*Kielkowicz* (1824 AZ). Ma ona charakter wyłącznie morfologiczny. Grupa *-ʹew-* zatraciła w Piotrkowskim żywotność fonetyczną i już w XVI w. została całkowicie wyparta przez *-ow-*. Jej występowanie w późniejszych nazwiskach tłumac-

czy się wpływami zewnętrznymi — wielkopolskimi lub mazowieckimi (Gala, Piotrowicz, 2001, s. 26).

12. Niekonsekwentna wymowa połączeń *ke*, *ge||kie*, *gie*, np.: *Akerman* (1881–1930 KM)||*Akierman* (1833 AM); *Gangel* (1836 AM)||*Gangiel* (1840 KCH); *Gelbard* (1881–1930 KM)||*Gielbart* (1864–1880 KM); *Gerber* (1822 AM)||*Gierber* (1827 AZ); *Grygel* (1833 AM)||*Grygiel* (1830 AZ); *Kersz* (1881–1930 KM)||*Kiersz* (1864–1880 KM). Wymowę tę tłumaczyć można wpływami mazowieckimi. Z uwagi jednak na to, że wahania połączeń *ke*, *ge||kie*, *gie* występują głównie w nazwiskach niepolskich, brak jednolitych form może być wynikiem nieuregulowanych w XIX w. zasad ortograficznych dotyczących pisowni tych połączeń w wyrazach obcych. Powołana w 1890 r. Komisja Ortograficzna zalecała pisownię *ke*, *ge* w wyrazach odczuwanych jako obce, a *kie*, *gie* w wyrazach odbieranych jako przyswojone. Nie zyskało to jednak powszechnej akceptacji (Walczak, 1999, s. 230). Ostatecznie kwestie sporne rozstrzygnięto dopiero w 1936 r.

Wariantywne formy nazwiska rozumiane są jako różne nazwiska lub różne postaci graficzne, fonetyczne lub morfologiczne danego nazwiska służące do identyfikacji jednej osoby lub członków jednej rodziny. Na używanie zróżnicowanych form nazwisk oddziaływały zjawiska językowe i pozajęzykowe. Piotrków Trybunalski był miastem wielu kultur, leży też na zróżnicowanym dialektalnie obszarze. Piotrkowskie wariantywne formy antroponimiczne były wynikiem przenikania się kultur i różnych systemów nazewnictwa. Cechy dialektów, głównie małopolskiego, wielkopolskiego i mazowieckiego, wpływały na fonetyczne zróżnicowanie nazwisk. Analiza graficzna antroponimów pozwala ocenić stan grafii i ortografii w XIX w. i ich wpływ na formę nazwiska. Z perspektywy onomastycznej można określić dziewiętnastowieczny status antroponimów jako klasy *in statu nascendi*, z postępującym procesem stabilizacji nazwiska. System antroponimiczny na badanym terenie kształtował się zatem pod wpływem czynników kulturowych, historycznych, dialektalnych i nazwotwórczych. Zaznaczyć należy, że w zdecydowanej większości dawne wariantywne formy nazwisk mieszkańców Piotrkowa i okolic stanowią dziś odrębne nazwiska i mają swe potwierdzenie w „Słowniku nazwisk współcześnie w Polsce używanych”, wydanym przez Kazimierza Rymuta. Omawiane procesy dotyczące kształtowania się nazwiska, a będące wynikiem przenikania się różnych procesów językowych i pozajęzykowych, obejmują zapewne nie tylko ziemię piotrkowską, ale także inne regiony Polski.

ŹRÓDŁA

- AM — akta małżeństw z lat 1808–1842
 AU — akta urodzeń z lat 1808–1826
 AZ — akta zgonów (zejść) z lat 1808–1832
 KCH — księga chrztów z lat 1840–1863
 KM — księgi meldunkowe z lat 1864–1880 i 1881–1930

LITERATURA

- Baranowski, B. (1962). Dawne Łęczyckie i Sieradzkie. *Literatura Ludowa*, 4, nr 1–2, s. 4–9.
- Dejna, K. (1993). *Dialekty polskie*. Wyd. 2 przejrz. i popr. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Gała, S. (1979). Słowotwórstwo nazwisk i przezwisk ludności byłego powiatu piotrkowskiego. *Studia Językoznawcze*, IV, s. 43–87.
- Gała, S. (1986). Rola antroponimicznego przyrostka *-ski* w kulturze nazewniczej. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*, 32, s. 85–91.
- Gała, S. (1987). *Słownik nazwisk i przezwisk ludności ziemi piotrkowskiej*. Piotrków Trybunalski–Łódź: Wyd. Wydziału Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego w Piotrkowie Trybunalskim.
- Gała, S. (1994). *Małopolsko-śląsko-wielkopolskie pogranicze językowe*. Cz. I–II. Łódź: Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego.
- Gała, S. (1995). Skupiska izoglos i ich związek z granicami naturalnymi. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*, 40, s. 91–109.
- Gała, S. (1996). Gwary sieradzkie w świetle najnowszych badań atlasowych. *Poznańskie Spotkania Językoznawcze — Poznań Linguistics Meetings*, 1, s. 27–41.
- Gała, S., Piotrowicz, E. (2001). *Nazwiska historyczne piotrkowian*. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Górny, H. (2004). *Nazwiska mieszkańców wybranych miejscowości dawnej ziemi sanockiej w świetle interferencji etniczno-językowej (XV–XIX w.)*. Rzeszów: Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Kaleta, Z. (1998). *Nazwisko w kulturze polskiej*. Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Kamińska, M. (1980). *Gwary województwa sieradzkiego*. W: *Województwo sieradzkie. Zarys dziejów, obraz współczesny, perspektywy rozwoju*. Łódź–Sieradz: Uniwersytet Łódzki–Urząd Wojewódzki w Sieradzu, s. 121–127.
- Kamińska, M. (1984). *Badania socjolingwistyczne w okręgu bełchatowskim*. *Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego*, 30, s. 59–66.
- Karaś, H. (red.) (2010). *Dialekty i gwary polskie*. Kompedium internetowe, www.dialektologia.uw.edu.pl (dostęp: 21 XI 2014).
- Nitsch, K. (1960). *Wybór polskich tekstów gwarowych*. Wyd. 2 zm. Warszawa: PWN.
- Pałowski, E. (1966). Podział gwar małopolskich na tle wzajemnych wpływów gwarowych oraz nowych tendencji językowych. *Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego*, 6, s. 191–202.
- Piotrowicz, E., Raszevska-Klimas, A., Pacan-Bonarek, L. (w druku). *Słownik nazwisk mieszkańców Piotrkowa Trybunalskiego i okolic XIX–XX wieku*.
- Skoczyła-Sławska, H. (1977). *Fonetyka w gwarach dawnej ziemi wieluńskiej*. Warszawa–Poznań: PWN–Wyd. Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.

- SNW — Rymut, K. (wyd.) (1992–1994). Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych. T. 1–10. Kraków: Wyd. IJP PAN.
- Urbaniaczyk, S. (1984). Zarys dialektologii polskiej. Wyd. 7. Warszawa: PWN.
- Walczak, B. (1988). Z dziejów pewnego stereotypu nazewniczego („szlacheckie” nazwiska na *-ski, -cki*). W: E. Homa (red.), Onomastyka w dydaktyce szkolnej i społecznej. Materiały z VI Konferencji Onomastycznej. Szczecin: Uniwersytet Szczeciński, s. 222–233.
- Walczak, B. (1999). Zarys dziejów języka polskiego. Wyd. 2 popr. Wrocław: Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego.

SUMMARY

VARIANTIVITY OF THE NINETEENTH-CENTURY SURNAMES OF PIOTRKÓW'S INHABITANTS

The anthroponymic material analyzed in this article comes from “The Dictionary of Surnames of Piotrków Trybunalski and its Surroundings Residents in the Nineteenth and Twentieth Centuries” edited by Elżbieta Piotrowicz, Agnieszka Raszewska-Klimas and Lidia Pacan-Bonarek. There are three main groups of anthroponyms among variative forms of surnames such as 1) morphological variants; 2) graphic variants; 3) phonetic variants. Both linguistic and non-linguistic phenomena influenced the use of various forms of the surnames. The anthroponymic variants developed under the influence of cultural factors – a sign of the interpenetration of cultures and different naming systems; historical factors – the reflection of orthography and spelling in the nineteenth century; dialectal factors – the impact of dialectal features belonging to different dialects; and onomastic factors.

Key words: anthroponymy, culture, history of the Polish language, dialectology